

RAPPORT

Archeologisch onderzoek Rumelaarseweg 34
te Woudenberg

Bureauonderzoek (BO)

GRA-rapport 2017.21

Opdrachtgever: 't Schoutenhuis B.V

Projectcode: LRP00117

Status: Definitief, 1.0

ISSN 2468-8258

Auteur	Paraaf	Datum
J. Bex	P. Fijma 	22-02-2018

Administratieve gegevens

Onderzoeksmeldingsnummer/CIS-code	4557063100
Toponiem	Groot Ringelpoel, Rumelaar, Rumelaarseweg
Plaats	Woudenberg
Gemeente	Woudenberg
Kadastrale aanduiding	Woudenberg, sectie I, perceel: 00513 en 00514
Provincie	Utrecht
Kaartblad	32D WOUDENBERG
Centrumcoördinaten	X = 158.400 / Y = 452.495
Oppervlakte	Ca. 0,8 ha
Onderzoekskader	Omgevingsvergunning, nieuwbouw
Uitvoeringsperiode	juli-augustus 2017
Opdrachtgever	't Schoutenhuis B.V. <i>contactpersoon: de heer J.L. Scheffer</i> <i>tel.: 033 – 286 11 66</i>
Uitvoerder	Greenhouse Advies B.V. <i>de heer drs. J. Bex</i> <i>jeffrey@greenhouse-advies.nl</i> <i>tel. 06 - 15269196</i>
Bevoegd gezag	Gemeente Woudenberg <i>info@woudenberg.nl</i> <i>tel.: 14033</i> <i>Adviseur archeologie voor de gemeente Woudenberg:</i> <i>Omgevingsdienst regio Utrecht (ODRU),</i> <i>contactpersoon: mevr. drs. L. Bruning</i> <i>l.bruning@odru.nl</i> <i>tel.: 088-022 5000</i>
Rapport goedgekeurd door BG	ja
Beheer en plaats documentatie (gedurende onderzoek)	Greenhouse Advies B.V. Huismanstraat 6 6851 GT Huissen

Samenvatting

In opdracht van 't Schoutenhuis B.V. is door Greenhouse Advies B.V. voorliggend archeologisch bureauonderzoek opgesteld voor het plangebied Rumelaarseweg 34 te Woudenberg. Aanleiding voor het onderzoek is de voorgenomen realisatie van enkele woonhuizen op het huidige agrarische bedrijf aan de Rumelaarseweg. Om dit plan uit te kunnen voeren zal onder meer een wijziging in het bestemmingsplan moeten worden doorgevoerd. Een archeologisch onderzoek maakt deel uit van de herziening van de ruimtelijke onderbouwing hiervoor.

De met het voorgenomen plan gepaard gaande bodemingrepen kunnen eventueel aanwezige archeologische waarden binnen het plangebied verstoren of vernietigen. Conform het beleid van de gemeente Woudenberg dient daartoe archeologisch onderzoek plaats te vinden.

Op basis van het uitgevoerde onderzoek kan worden gesteld dat het plangebied deel heeft uitgemaakt van het voormalig kasteelterrein De Rumelaar. Daardoor is de verwachting dat bij de toekomstige bodemingrepen ten behoeve van de sloop en nieuwbouw nog resten daarvan kunnen worden aangetroffen en verstoord, hoog.

Vanwege het lange gebruik als kasteelterrein met een vermoedelijke omgrachting en nadien het gebruik als boerenerf (agrarisch bedrijf) met de vele wisselende inrichtingen en (graaf)activiteiten op de gronden rondom, is de verwachting op het nog kunnen aantreffen van intacte oudere archeologische waarden (periode prehistorie – romeinse tijd) laag. Het plangebied ligt wel in een dekzandruggengebied dat in principe een verhoogde verwachting heeft voor de vroege prehistorie.

Advies

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek wordt geadviseerd om de ondergrondse sloop van de bouwwerken op het terrein archeologisch te laten begeleiden. Ter hoogte van de locaties van de nieuwbouw wordt geadviseerd eerst een proefsleuvenonderzoek uit te laten voeren voorafgaande aan de bouw. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek kunnen de eventueel noodzakelijke vervolgstappen worden bepaald (door de bevoegde overheid).

Aan de hand van een proefsleuvenonderzoek kan gericht bepaald worden of er daadwerkelijk behoudswaardige archeologische waarden in de ondergrond voorkomen binnen dit voormalige kasteelterrein die bij de toekomstige ontwikkeling en bodemingrepen verstoord of vernietigd worden. Met een booronderzoek kan hierover geen gefundeerde uitspraak worden gedaan. Op een voormalig kasteelterrein wijst een verstoorde bodemopbouw immers niet op een verder lage kans op het aantreffen van behoudswaardige archeologie.

Procedure

Bovenstaand advies en rapport is ter beoordeling voorgelegd aan de bevoegde overheid, de gemeente Woudenberg. Deze heeft via diens adviseur gereageerd op de conceptversie van dit rapport. De opmerkingen zijn verwerkt en nogmaals voorgelegd. De bevoegde overheid heeft beslist over de aard en invulling van eventueel vervolgonderzoek. Het advies om vervolgonderzoek uit te voeren wordt door het bevoegd gezag onderschreven.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Aanleiding	5
1.2	Doelstelling onderzoek	5
1.3	Werkwijze	5
2	Beschrijving plangebied	6
2.1	Huidige situatie en toekomstige situatie	6
2.1.1	Kabels en Leidingen	6
3	Landschap	7
3.1	Geologie, geomorfologie en bodem	7
4	Archeologie en historie	9
4.1	Bekende archeologische gegevens	9
4.1.1	Gemeentelijk archeologiebeleid	9
4.1.2	Archis3, het informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	10
4.2	Kasteel De Rumelaar	11
4.3	Cultuurhistorische en historisch-geografische elementen	17
4.4	Archeologisch verwachtingsmodel	18
5	Evaluatie en advies	19
5.1	Conclusie	19
5.2	Advies	19
	Literatuur en bronnen	20
	Literatuur	20
	Databases, kaartmateriaal, websites en overig	20
	Bijlage 1: Overzicht archeologische perioden	21

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In opdracht van 't Schoutenhuis B.V. is door Greenhouse Advies B.V. voorliggend archeologisch bureauonderzoek opgesteld voor het plangebied Rumelaarseweg 34 te Woudenberg. Aanleiding voor het onderzoek is de voorgenomen realisatie van enkele woonhuizen op het huidige agrarische bedrijf aan de Rumelaarseweg. Om dit plan uit te kunnen voeren zal onder meer een herziening van het bestemmingsplan moeten worden doorgevoerd. Een archeologisch onderzoek maakt deel uit van de ruimtelijke onderbouwing hiervoor.

De met het voorgenomen plan gepaard gaande bodemingrepen kunnen eventueel aanwezige archeologische waarden binnen het plangebied verstoren of vernietigen. Conform het beleid van de gemeente Woudenberg dient daartoe archeologisch onderzoek plaats te vinden (zie § 4.1.1.). Het plangebied is weergegeven op afbeelding 1.1. Onderhavig bureauonderzoek heeft betrekking op dit gebied en de directe omgeving van ongeveer een kilometer rondom (=onderzoeksgebied).

Afbeelding 1.1: Het plan- en onderzoeksgebied te Woudenberg (bron: gemeentenatlas.nl)

1.2 Doelstelling onderzoek

Het doel van het bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over de bekende of verwachte archeologische en cultuur- en bouwhistorische resten, binnen een omschreven gebied, om daarmee tot een gespecificeerde archeologische verwachting te komen. Het resultaat is een standaardrapport met een gespecificeerde archeologische verwachting, op basis waarvan door de bevoegde overheid een beslissing genomen kan worden ten aanzien van (eventueel) vervolgonderzoek of vervolgstappen.

Om deze doelstelling te kunnen realiseren, komen onder meer de volgende onderwerpen aan bod in het bureauonderzoek: een beschrijving van de natuurlijke bodemopbouw, de culturele formatieprocessen, het historisch landgebruik, de verwachting van de reeds toegebrachte verstoringen (aard en omvang) en de bekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied.

1.3 Werkwijze

Het archeologisch bureauonderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.0. Er is informatie verzameld over het onderzoeksgebied en het specifieke plangebied met betrekking tot geologie, bodem, bodemverstoringen, archeologie, cultuur- en bouwhistorie.

2 Beschrijving plangebied

2.1 Huidige situatie en toekomstige situatie

Het plangebied ligt in de gemeente Woudenberg op de grens met de gemeente Utrechtse heuvelrug op ongeveer een kilometer ten noorden van de A12. De huidige situatie van het plangebied bestaat uit een grotendeels bebouwd en bestraat terrein met een agrarische functie (afbeelding 2.1). Het is niet exact bekend hoe diep de fundering van de stallen of de mestkelder reikt. In de beoogde toekomstige situatie (afbeelding 2.2) zullen de opstallen worden verwijderd en plaatsmaken voor drie woningen. Het plan bevindt zich nog in de verkennende fase, waardoor de toekomstige bodemverstoringen ten tijde van het schrijven van dit bureauonderzoek nog niet zijn vastgesteld. De verwachting is echter dat de met deze ruimtelijke ontwikkeling gepaard gaande bodemingrepen de eventueel (nog) aanwezige archeologisch kansrijke grondlagen of archeologische waarden kunnen gaan verstoren. Dit zal met name gelden ter hoogte van de thans niet bebouwde delen van het plangebied ten oosten en ten zuiden van de huidige bebouwing.

Afb. 2.1: De recente inrichting van het plangebied.

Afbeelding 2.2: Schetsontwerp van de mogelijke toekomstige situatie

2.1.1 Kabels en Leidingen

Ten behoeve van dit bureauonderzoek is geen clic-melding gedaan. Als vanzelfsprekend liggen er binnen dit bebouwd terrein de nodige en gebruikelijke kabels en leidingen in de ondergrond. De verwachting is niet dat deze informatie van ingrijpende invloed is op de uiteindelijk te bepalen archeologische verwachting van het plangebied (zie verder).

3 Landschap

3.1 Geologie, geomorfologie en bodem

Het landschap heeft in het verleden een sterke rol gespeeld in het nederzettingsspatroon en de mogelijkheden tot bepaalde activiteiten van de mens.¹ Bij onderzoek naar de mogelijkheid van archeologische sporen in een bepaald gebied is het van belang om te achterhalen hoe het landschap er in het verleden kan hebben uit gezien.

Het plangebied is gelegen in het Utrechts-Gelders zandgebied. De diepere ondergrond van dit gebied is in grote mate gevormd gedurende de voorlaatste IJstijd, het Saaliën. In deze IJstijd kwam het Scandinavische landijs tot halverwege ons land. De enorme ijskap stuwde een deel van de bevroren ondergrond bestaande uit veelal grofzandige en grindrijke rivierafzettingen op tot de stuwwallen van de Utrechtse heuvelrug. Onder de ijskap werd veelal keileem afzet en werden diepe dalen uitgesleten. Bij de toenmalige maximale landijsuitbreiding lag het plangebied onder het landijs.

In de navolgende warmere periode van het Eemien smolt de landijskap die over het noordelijk deel van ons land lag, waardoor de zeespiegel sterk steeg. De zee(invloed) reikte tot in de Eemvallei en zette daarbij pakketten klei af, die daar thans op grotere diepte kunnen worden aangetroffen. Het plangebied lag op enige afstand van de toenmalige kust op relatief grote hoogte boven de zeespiegel nabij een flank van de Utrechtse stuwwal.

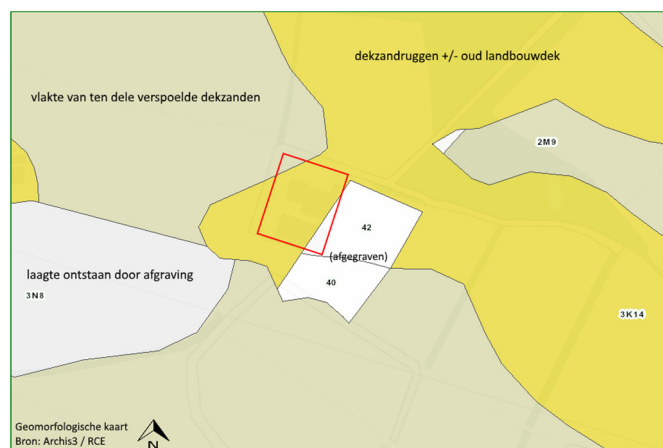
Tijdens de laatste IJstijd, het Weichselien, zijn grote hoeveelheden fijn zand afgezet door de wind, het zogenaamde dekzand. Dit dekzand ligt ter hoogte van het onderzoeksgebied aan het maaiveld. Het dekzand kan binnen het onderzoeksgebied in de vorm van vlakten en laagten, als min of meer langgerekte dekzandruggen of als zogenoemde gordeldekzand langs de flanken van de stuwwallen voorkomen.

Na de laatste IJstijd, gedurende het relatief warme huidige Holoceen, heeft zich op vele locaties onder vegetatierijke omstandigheden een bodem in het zand kunnen vormen. Onder droge condities werd dit veelal na verloop van tijd een podzolbodem² en onder natte omstandigheden kon zich onder een fluctuerende grondwaterstand een beekerdgrond vormen of bij permanente natte omstandigheden zelfs veen ontstaan.

Vanaf de Nieuwe Steentijd (Atlanticum) ontstonden op de hoge zandgronden heide of voor zandverstuiving gevoelige gronden door menselijke activiteiten als houtkap, veeteelt, landbewerking of het steken van plaggen. Daardoor konden gebieden met stuifzandduinen (met duinvaaggronden) ontstaan die al dan niet oude bodems en loopniveaus afdekten. Vanaf meer recente tijden kunnen gronden zijn opgehoogd met potstalmest van schapen. Vanaf de middeleeuwen trachtte men zo de ontgonnen schrale zandgronden geschikt te maken en te houden voor de landbouw. In de loop der eeuwen kan zodoende een dik landbouwdek (es of enk) zijn ontstaan.

Geomorfologie

De geomorfologische kaart geeft de mate van reliëf en de vormen aan die in het landschap te onderscheiden zijn. Het plangebied ligt volgens deze kaart in een zone met dekzandruggen en vlakten van ten dele verspoelde dekzanden (afb. 3.1). Dekzandruggen zijn en waren vanwege hun relatief hoge en daardoor droge bodemcondities gunstige locaties voor bewoning of menselijke activiteiten. De percelen direct grenzend ten oosten van de bebouwing staan aangegeven als zijnde afgegraven (40) en afgegraven en geëgaliseerd (42). Aan de westkant ligt op korte afstand ook een laagte ontstaan door afgraving.

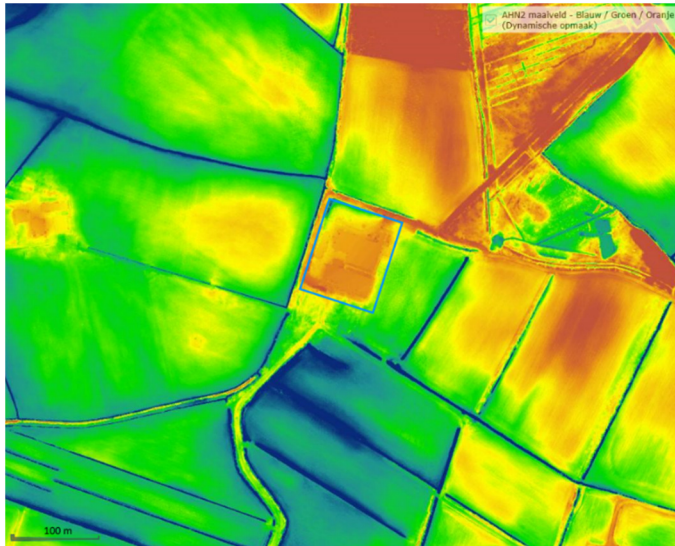

Afb. 3.1: Geomorfologische kaart. Plangebied in het rode kader.

¹ Navolgende tekst is ontleend aan Bex 2015.

² Podzolprofiel: humusrijke toplaag (A) – uitspoelingslaag (E) – inspoelingslaag (B / BC) - moedermateriaal (C).

Het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is een landsdekkend digitaal bestand in de vorm van een driedimensionaal grid met een hoge nauwkeurigheid, waarmee de maaiveldhoogte van Nederland in kaart is gebracht.³ Door het combineren van de X-, Y- en Z-waarden (t.o.v. NAP) van elk punt is een digitaal model ontstaan dat de gemiddelde hoogte van het maaiveld weergeeft met een nauwkeurigheid van 50 bij 50 cm per gridcel. Op het kaartbeeld vertaalt zich dat naar een weergave waarbij oranje tinten relatief hoog gelegen gronden zijn, afnemend via geel richting groen naar de blauw gekleurde relatief laaggelegen gronden.

Op basis van raadpleging van het AHN (zie afbeelding 3.2) ligt het maaiveld binnen het plangebied (rondom de bebouwing) op een hoogte tussen de +4,75 en +5 m NAP. Het glooiende reliëf binnen het onderzoeksgebied wordt veroorzaakt door de dekzand-ruggen. De percelen direct ten oosten van het plangebied, waar volgens de geomorfologische kaart is afgegraven en geëgaliseerd, liggen op het AHN inderdaad iets lager dan de naastgelegen gronden. Ten zuiden van het plangebied, binnen de weilanden, is een opmerkelijke depressie of laaggelegen zone (blauw) te zien.

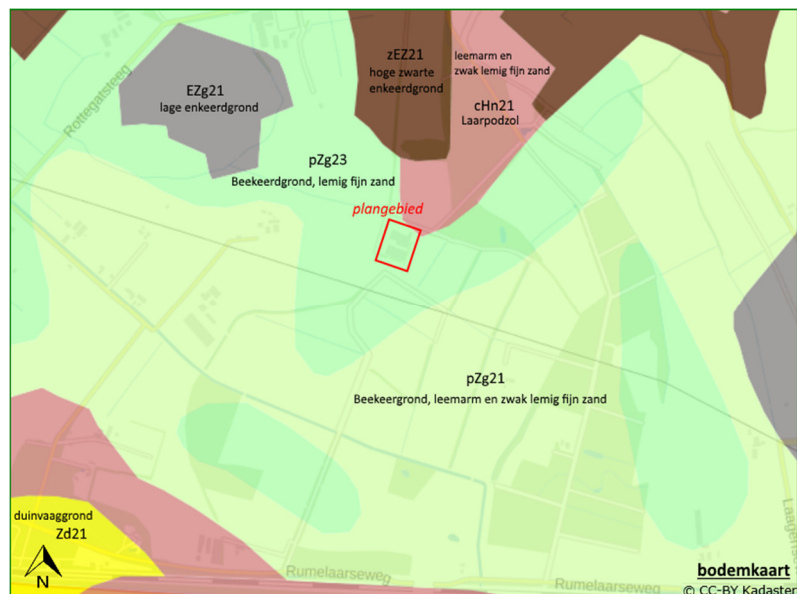
Afb. 3.2: Uitsnede AHN van het plangebied en omgeving. (bron: AHN.nl)

Bodem

De bodem in het plangebied wordt op de Bodemkaart (in archis3) getypeerd als een Beekeerdgrond bestaande uit lemig fijn zand (type pZg23). Beekeerdgronden ontstaan in gebieden die geregeld te maken hebben (gehad) met natte bodemcondities of een fluctuerende hoge grondwaterstand waarbij het organische materiaal in de bovenste lagen niet geheel vergaat. Binnen het profiel kan kleilig leem voorkomen. De toplagen zijn daardoor matig tot sterk humeus en (donker) gekleurd. Het lemige fijne zand is het dekzand dat hier in de laatste ijstijd door de wind is afgezet.

Ten noorden van het plangebied ligt direct aangrenzend een zone met een Laarpodzolgrond, bestaande uit leemarm of zwak lemig fijn zand (eenheid: cHn21). Dit zijn ook gronden die geregeld natte bodemcondities hebben gekend. Deze gronden hebben een humeuze donkere toplaag, die deels door plaggebemesting is ontstaan.

Binnen het onderzoeksgebied en grenzend aan de Laarpodzolgronden komen ook hoge zwarte enkeerdgronden voor bestaande uit leemarm en zwak lemig fijn zand. Deze gronden zijn ontstaan door het opbrengen van heideplaggen vermengd met schapenmest vanuit een potstal / schaapskooi. Hierdoor is in de loop der tijd een zwarte humeuze toplaag van minimaal 50 cm ontstaan.

Afbeelding 3.3: Uitsnede Bodemkaart (bron: PDOK)

³ Geraadpleegd via <http://www.ahn.nl>.

Dinoloket

Op korte afstand ten oosten van de huidige bebouwing en op de grens van het plangebied staat in het Dinoloket een boring tot 5 m –mv opgenomen. Deze heeft een boorprofiel die geheel uit zeer fijn zand bestaat. In de top is deze matig humeus. Verder staan in Dinoloket geen nadere relevante gegevens voor het plangebied opgenomen.

Grondwatertrap

Het plangebied bevindt zich in een zone met grondwatertrap III. Dit betekent een gemiddelde hoogste grondwaterstand van < 40 cm en een gemiddelde laagste grondwaterstand van tussen de 80 en 120 cm –mv. Organische resten vanaf een diepte van 120 cm –mv zullen goed zijn geconserveerd. Tot een diepte van 40 cm beneden maaiveld kan een redelijke conservering verwacht worden.

4 Archeologie en historie

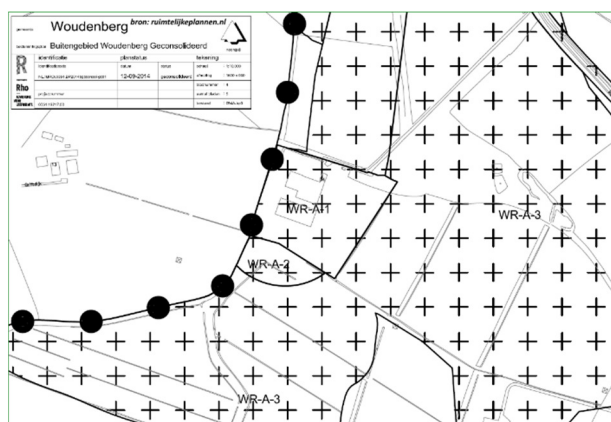
4.1 Bekende archeologische gegevens

Op basis van onder andere de ontstaansgeschiedenis van het landschap, de huidige bodemopbouw en bekende archeologische waarden kan voor gebieden een lage, middelhoge, hoge of zeer hoge archeologische verwachting worden bepaald, of, indien waarden zijn vastgesteld, een toekenning van een lage, hoge of zeer hoge archeologische waarde. Voor het onderzoeksgebied zijn landelijke, provinciale en gemeentelijke kennis- en beleidskaarten geraadpleegd.

4.1.1 Gemeentelijk archeologiebeleid

Raadpleging van het vigerende Bestemmingsplan Buitengebied Woudenberg⁴ toont dat het plangebied binnen een zone ligt met een Waarde archeologie (++), meer specifiek binnen een WR-A-1-zone. Binnen deze zone is een ruimtelijke ontwikkeling archeologisch onderzoeksplichtig bij bodemingrepen met een omvang vanaf 0 m² en dieper dan 30 cm –mv (artikel 25). Voor een WA-A-2 zone zijn deze vrijstellingsgrenzen: 100 m² en dieper dan 40 cm -mv (artikel 26) en voor WR-A-3 is dat: 1.000 m² en dieper dan 50 cm –mv (artikel 27).

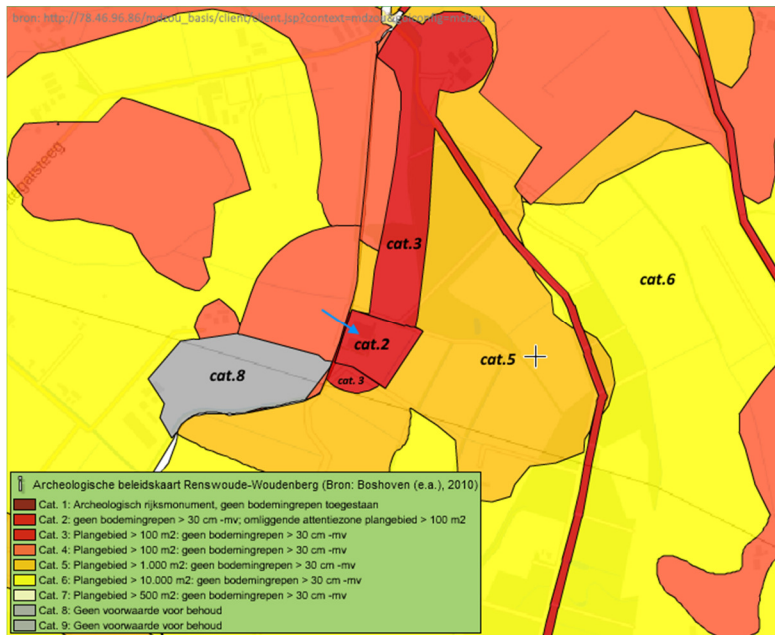
De voorgenomen ontwikkeling binnen het plangebied is volgens het bestemmingsplan toelaatbaar indien de aanvrager van de betreffende vergunning aan de hand van nader archeologisch onderzoek kan aantonen dat op de betrokken locatie geen archeologische waarden aanwezig zijn. Indien dat wel het geval lijkt of is dan dient: de aanvrager van de vergunning een rapport te overleggen waarin de archeologische waarde van de betrokken locatie naar het oordeel van burgemeester en wethouders in voldoende mate is vastgesteld; of: de betrokken archeologische waarden, gelet op dit rapport, door de activiteiten niet worden geschaad of mogelijke schade wordt voorkomen door aan de vergunning regels te verbinden, gericht op; a) het behoud van de archeologische resten in de bodem b) het doen van opgravingen c) begeleiding van de activiteiten door de archeologisch deskundige.

Afbeelding 4.1: Uitsnede Bestemmingsplankaart.
Bron: ruimtelijkeplannen.nl

De gemeente Woudenberg heeft ook een specifiek gemeentelijk archeologiebeleid op laten stellen met bijbehorende beleidskaart en toelichtend rapport.⁵ Volgens deze bron geldt er binnen het onderzoeksgebied een licht afwijkend beleid ten opzichte van het bestemmingsplan, wat betreft de vrijstellingsdieptes.

Het bestemmingsplan is echter leidend. Het plangebied ligt volgens de gemeentelijke archeologische beleidskaart binnen een zone met beleidscategorie 2 (afbeelding 4.2). Ontwikkelingen binnen een categorie-2-zone zijn volgens de bijbehorende legenda archeologisch onderzoeksplichtig bij ingrepen vanaf 0 m² en dieper dan 30 cm -mv. Opmerkelijk is (of lijkt) dat het terrein direct grenzend ten oosten, dat is afgegraven, ook binnen deze strenge beleidscategorie valt. Dit strenge regiem wordt veroorzaakt doordat het plangebied / terrein is opgenomen op de archeologische monumentenkaart.

Afb. 4.2: Beleidskaart Archeologie. Bron: ODrU.

4.1.2 Archis3, het informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Het plangebied ligt binnen een terrein van de Archeologische Monumentenkaart (AMK⁶), namelijk binnen een terrein 'van archeologische waarde' (AMK-nr. 11580). Ter plaatse zou volgens archis3; een zogenoemde *moated site* (een complextype bestaand uit enkele gebouwen binnen een omgrachting) liggen. Het betreft een terrein met sporen van een versterkt huis. Van het huis is niets meer zichtbaar. De eerste vermelding stamt uit 1370. In 1666 is het huis verkocht aan het Vrouwenklooster in De Bilt. Wanneer het gesloopt is, is onbekend. Meer informatie hierover staat beschreven in paragraaf 4.2.

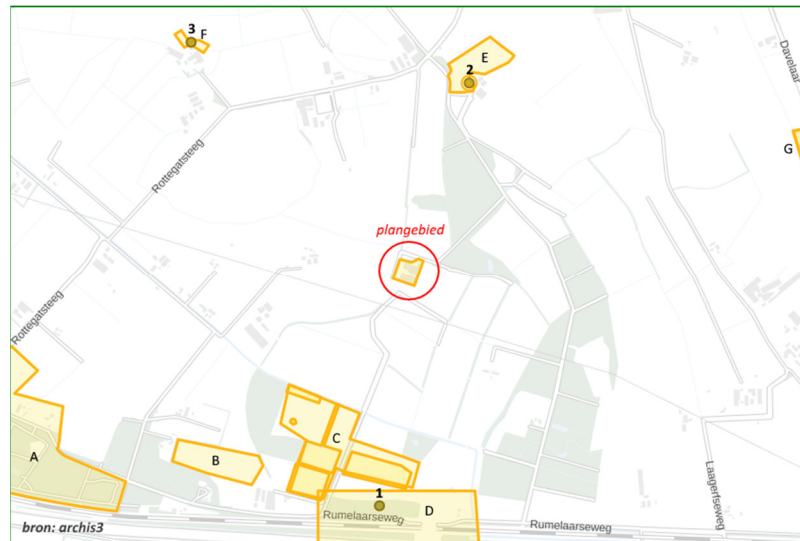

Afbeelding 4.3: De AMK ter hoogte van het plangebied (uit Archis3).

⁵ RAAP-rapport 2117. Boshoven et al. 2010.

⁶ Deze kaart of informatiebron wordt sinds 2014 niet meer bijgehouden door de RCE (in samenwerking met de provincies). Echter de status van deze terreinen blijft wel gehandhaafd.

Binnen het plangebied zijn volgens archis3 geen archeologische waarnemingen (of vondsten) gemeld. Binnen het ruimere onderzoeksgebied zijn ook maar enkele waarnemingen gemeld (afbeelding 4.4). Bij de natuurbrug over de A12 (D) ten zuiden van het plangebied zijn vuursteenafslagen aangetroffen (nr. 1). Deze zijn niet precies gedateerd maar moeten ergens uit de periode Oude Steentijd tot en met de IJzertijd stammen. Op het terrein aan de Rumelaarsweg 21 (E) is tijdens een booronderzoek vermoedelijk een restant van een grachtvulling aangetroffen (nr. 2). Deze zou hebben toebehoord aan een stenen (versterkte) boerderij uit de Late Middeleeuwen. Aan de Rottegatsteeg 5 (F) is een niet nader benoemde waarneming (nr. 3) gedaan.

Afbeelding 4.4: Uitsnede kaart uit archis 3 ter hoogte van het onderzoeksgebied. Geel omlijnd (met letters) de onderzoeksmeldingen, de stippen (met nr.) zijn waarnemingen.

In de omgeving van het plangebied zijn verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd. Naast de hiervoor beschreven locaties zijn dat onderzoeken voor een natuurontwikkeling op locatie B en locatie C. Beide onderzoeken bestonden uit een bureauonderzoek (door Greenhouse Advies BV). Binnen locatie C is daaropvolgend ook een archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Binnen beide onderzoekslocaties achtte de bevoegde overheid nader archeologisch onderzoek niet (meer) noodzakelijk. Mede omdat de toekomstige ingrepen niet tot de archeologisch kansrijke lagen zullen reiken. Ter plaatse ligt een matig humeus - door landbouwactiviteiten verrijkt - dekzand aan het oppervlak. De C-horizont bevindt zich binnen de eerste meter beneden maaiveld. Binnen deelgebied A is een bureauonderzoek en vervolgens een booronderzoek uitgevoerd (door Grontmij). Op basis van de resultaten van dat onderzoek is voor een gedeelte van dat betreffende plangebied een vervolgonderzoek geadviseerd in de vorm van proefsleuven. Dat onderzoek heeft nog niet plaatsgevonden.

4.2 Kasteel De Rumelaar

Ter hoogte van het plangebied lag voorheen een versterkt huis. De exacte ligging van het voormalige versterkte huis is niet duidelijk geworden ondanks het raadplegen van diverse bronnen. In deze bronnen⁷ staat het volgende over dit huis of locatie vermeld. De tekst is grotendeels ongewijzigd overgenomen.

Canon van Woudenberg

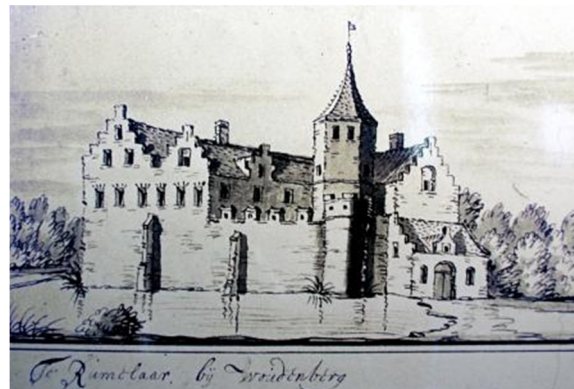
De naam Rumelaar zou 'ruime laar' of 'grote bosweide' kunnen betekenen. Het kasteel stond tweeëneenhalve km ten zuidoosten van Woudenberg, zoals in bronnen vermeld, in het Westerwoud. Naar men aanneemt op de plaats van de boerderij Groot-Ringelpoel. Het landgoed was een laag gebied, maar strekte zich ook uit tot op de Utrechtse Heuvelrug. Een deel van de heide daar behoorde tot het landgoed Rumelaar. Nog altijd is het Woudenbergse deel dat ten zuiden van de A12 ligt oorspronkelijk de heide van Rumelaar. Daardoor is deze grens met de Utrechtse Heuvelrug van historische waarde. Het oudste gedeelte van Rumelaar is nu gelegen in Maarsbergen (gemeente Utrechtse Heuvelrug). Op zeker moment zijn er boerderijen afgesplitst, zoals Woudenbergs Rumelaar en Ringelpoel. De naam Rumelaar wordt voor het eerst vermeld in 1242, hoewel het gebied waarschijnlijk al veel eerder bewoond geweest is. In 1311 komt Rumelaar in beeld doordat ene Borre van Amerongen met zijn leger een overval heeft gepleegd op Rumelaar, waarbij Jan en Riquin van Rumelaar worden gedood. In de veertiende eeuw wordt er dus heel wat op losgeknopt in het Woudenbergse. Bisschop Guy van Avesnes doet daarna een rechterlijke uitspraak waarbij Borre en zijn kornuiten een 'zoengeld' van 150 ponden moeten betalen. In 1370 is er voor het eerst sprake van de hofstede Rumelaar. In dat jaar wordt een regeling

⁷ De tekst in deze paragraaf is overgenomen uit de volgende bronnen: <http://www.regiocanons.nl/utrecht/regio-eemland/woudenberg/kastelen/verdieping/rumelaar-door-het-Archief-Stichting-Oud-Woudenberg-en> <http://www.kasteleninutrecht.eu/>

getroffen voor de afwatering van het goed van Gijsbrecht van Abcoude. Het 'goet te Rumelaer' is dan eigendom van Jan van Culemborg. In 1377 is het weer eigendom van ene Willem van Rumelaer. Na een aantal verervingen verkoopt Sweder van Rumelaer het goed in 1453 aan Henric Valkenaer.

Onder deze familie Valkenaer raakte het kasteel in verval. De resten zijn gebruikt om een boerderij te bouwen. Henric's nazaten verkochten het landgoed in 1666 aan Bastiaan de Ridder ten behoeve van het Juffrouwenconvent van het Vrouwenklooster te De Bilt. Sinds de Reformatie bestond het klooster niet meer, maar de goederen werden beheerd door de Ridderschap van Utrecht. Rond 1795 gaat het weer over in particulier eigendom en komt tenslotte in de negentiende eeuw in bezit van de familie De Beaufort. Hoewel er al geen sprake meer was van een kasteel wordt Rumelaar nog wel genoemd in de 17^e-eeuwse lijst van Ridderhofsteden. Het goed kan teruggevonden worden op de kadasterkaart van 1832 (afb. 4.8) en zelfs nog op recente topografische kaarten. Daarop kan een deel van een vierkante slotgracht herkend worden, iets ten noorden van de huidige boerderij Groot-Ringelpoel.

De overgebleven visuele herinneringen bestaan uit 2 tekeningen die beide waarschijnlijk niet helemaal betrouwbaar zijn. De ene is van Jacobus Stellingwerff, de andere van een onbekende tekenaar. Stellingwerff leefde van 1667 tot 1727 en maakte tekeningen aan de hand van schetsen die hij ontving van de oudheidkundigen van destijds, Matthëus Brouërius van Nidek en Andries Schoenmaker. Deze schetsen dateerden van minimaal decennia daarvoor. Jacobus moest zijn fantasie er dus flink op loslaten.

Afbeeldingen 4.5 (links) en 4.6 (rechts) met daarop tekeningen van het huis De Rumelaer.

Linker tekening is van de hand van Jacobus Stellingwerf (?). Bron: wikipedia (afb. 4.5) en www.utrechtaltijd.nl (afb. 4.6).

Afbeelding 4.7: Een derde tekening van het huis De Rumelaar⁸ (maker en jaartal niet duidelijk). Deze tekening lijkt gebaseerd op de tekening van afbeelding 4.5. Opmerkelijk op de afbeeldingen is de grote waterpartij naast het bouwwerk.

⁸ <http://www.regiocanons.nl/utrecht/regio-eemland/woudenberg/kastelen/beeld-en-geluid/rumelaar>

Afbeelding 4.8: is een uitsnede van de minuutplan (periode 1811-32) ter hoogte van het plangebied. Daarop zou de noordelijke omgrachting nog zichtbaar moeten zijn volgens de hiervoor overgenomen tekst en bron. Het smalle en hoekige perceel 771 (linksboven) zal daarmee bedoeld zijn. Het kasteel zal in dat geval op perceel 770, binnen de omgrachting, kunnen hebben gestaan.

Of de op het minuutplan 'herkende' omgrachting overeenkomt met de grote waterpartij zoals afgebeeld op de tekeningen van het huis, is niet duidelijk. Op het AHN (afb. 3.2) lijkt zich ten zuiden van het plangebied een lager gelegen zone te bevinden. Mogelijk dat daar voorheen een waterpartij heeft gelegen. Het pad of de weg vanuit het zuiden naar het plangebied en het mogelijke kasteelterrein loopt met een 'boog' om die depressie heen.

Afbeelding 4.8: Uitsnede Minuutplan (1811-32). Bron: RCE Beeldbank.

Een andere waardevolle bron is de 'Kaart van de Ambachtsheerlijkheid van Woudenberg 1717'⁹ (afb. 4.9). Op deze kaart staat ter hoogte van het plangebied diverse bouwwerken afgebeeld waaronder steenbouw (rood). Van een omgrachting lijkt geen sprake (meer). Er is getracht deze kaart te georefereren met de huidige topografische inrichting van het gebied. Hieruit is echter geen betrouwbaar beeld gekomen omdat de (toelaatbare) afwijkingen te groot bleven. De verhoudingen van de percelen op de kaart uit 1717 nabij het plangebied lijken niet accuraat te zijn opgenomen op deze oude kaart. Op basis van de topografische kenmerken van de oude kaart ten opzichte van de huidige indeling van het gebied, lijkt het bouwwerk van de oude kaart meer ter hoogte van het zuidelijke deel van het plangebied te liggen.

⁹ Deze hangt in 't Schoutenhuis te Woudenberg. Uit de collectie van dhr. De Beaufort. Maker: G.Th.Delemarre.

Afb. 4.9: Detailfoto van een deel van de Kaart van de Ambachtsheerlijkheid van Woudenberg 1717.

Kastelen in Utrecht

Op de website van [kasteleninutrecht.nl](http://www.kasteleninutrecht.nl)¹⁰ staat een andere uitgebreide beschrijving van kasteel De Rumelaar. De navolgende tekst is daarvan overgenomen.

Het huis zou voor het eerst in de archieven voorkomen in 1340. De naam Rumelare komen we voor het eerst in de archieven tegen in 1311. Borre van Amerongen heeft met zijn leger een overval gepleegd op Rumelare, waarbij Jan en Riquin van Rumelare werden gedood. Bisschop Guy van Avesnes doet daarna een rechterlijke uitspraak waarbij Borre en zijn kornuiten een zoengeld van 150 ponden moeten betalen, waarvan 40 ponden aan Everd van Rumelare. Welk huis hierbij overvallen is, is niet na te gaan. In die tijd bestonden er 4 stukken grond, die de naam Rumelaar droegen. In 1370 is er voor het eerst sprake van de hofstede Rumelaar. In dat jaar wordt er een regeling getroffen voor de afwatering van het goed van Gijsbrecht van Abcoude en het goed van de Proost van Maarsbergen. Het "goet te Rumelaer" is dan in leen bij Gijsbrecht Buys. In 1377 blijkt het "t goet te Rumelaer, huys ende hofsteden, bouwelant, heyde, weyde, bosch ende vene, mit allen sinen toebehoren, alst

¹⁰ <http://www.kasteleninutrecht.eu/>

gheleghen is int Wout in den kerspel van Ameronghen" eigendom te zijn van Willem van Rumelaar Zweders sone van Culenborch. Hij heeft het goed gekocht van "*Ghisbert Buus sinen oom*". Jan van Culemborg, was heer van Woudenberg van 1340 tot 1352, had een broer Sweder, die waarschijnlijk getrouwd was met een Buys. In 1381 vermaakt deze Willem van Rumelaar een lijftocht uit het goed Rumelaar aan zijn vrouw Claesje Willem Wijnandsdochter. In 1422 volgt Sweder van Rumelaar zijn vader op als eigenaar. In 1446 komen we in de morgengeldzettingen van het Eemland de volgende vermelding tegen: Willamskynder van Rumelaar; Er moet XXV oude sc. betaald worden. In 1449 en 1450 wordt door Sweder van Rumelaar lijftochten vermaakt. Sweder verkoopt in 1453 Rumelaar aan Henric Valckenaer, die er ook nog een stuk grond bij koopt dat ook Rumelaar heet. In 1470 komen we in de eerder genoemde morgengeldzettingen weer Henric van Valkenaer tegen. Het lijkt waarschijnlijk dat de Van Rumelaren inderdaad op het kasteel gewoond hebben en dat onder de familie Van Valkenaer het kasteel in verval raakte of al was geraakt en dat ze de resten gebruikt hebben voor het bouwen van een hofstede.

Via de Gaasbeekse leenboeken kunnen we een goed beeld krijgen van de eigenaars van Rumelaar. Na de dood van Henric Valckenaer in 1478, worden zijn twee zonen Hendrik en Johan Valkenaar ermee beleend. Zes jaar later zijn beide broers overleden en wordt hun moeder Godstouwe Freys Van Dolre gedurende vijf jaar de nieuwe eigenaresse. Als zij sterft, is haar kleinzoon Hendrik nog minderjarig. In 1620 wordt diens kleinzoon Herman Valkenaar van Duykenburg (broer), getrouwd met Margaretha van Mathenesse met het huis beleend. In al die beleningen wordt het goed omschreven als dat "*goet tot Ruymelaer, met huys ende met hofstede, met bouwlant, met heyden ende met weyden, met bosschen ende met veen, alst gelegen is int Wout in den kerspel van Amerongen*". Van de familie Van Mathenesse is het familiearchief bewaard gebleven en nu in bezit van de Hoge Raad van Adel. Daarin vinden we dat in 1643 de laatste Valkenaar met het huis beleend wordt: Florentia Valkenaar, getrouwd met Otto van Gelder. In 1654 sluiten ze een hypotheek van 7000 gulden af, met "*het goet Ruymelaer anders Ringelpoel genoemd, groot 88 morgens*" als onderpand. Zeven jaar later wordt hun zoon Herman van Gelder met dit goed beleend. In 1666 verkoopt deze Herman Rumelaar aan Bastiaan de Ridder ten behoeve van het Juffrouwenconvent van het Vrouwenklooster te De Bilt. Bij de verkoop is alleen nog sprake van een boerderij. Sinds de Reformatie bestond het vrouwenklooster niet meer, maar de voormalige goederen werden beheerd door de Ridderchap van Utrecht.

In 1776 komen we in de Gaasbeekse leenboeken tegen dat het Vrouwenklooster gemaand wordt het goed te verkopen, maar die verkoop vindt pas eind 18e eeuw plaats, als het beheer over de goederen overgenomen is door het Provinciaal Bestuur. Vanaf die tijd wordt ook alleen nog de naam Ringelpoel gebruikt. De nieuwe eigenaar wordt Bernard Sluyterman, die het op 13 juni 1798 doorverkoopt aan Philip de Halbritter, wonende op Geerestein. Deze verkoopt het op 9 augustus 1800 weer aan Antony de Bijll. In de loop van de 19e eeuw komt het landgoed in het bezit van de familie De Beaufort. Hoewel er hoogstwaarschijnlijk al geen sprake meer was van een kasteel, wordt het Huis Rumelaar genoemd in een 17e-eeuwse lijst van ridderhofsteden, samen met nog 4 andere huizen in Leusden: Heeze, Hoekhorst, Horst en Backevoort.

Doordat het goed altijd een Gaasbeeks leen bleef, kon het terug gevonden worden op de kadasterkaart van 1832 en zelfs nog op de recente topografische kaarten (*sic*). Op deze kaarten kan een deel van een vierkante slotgracht herkend worden, die zich iets ten noorden van de huidige boerderij Groot-Ringelpoel bevond. Het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van Van der Aa vermeldt Rumelaar als een voormalige adellijke hofstede, een half uur gaans ten zuidoosten van Woudenberg, naast Groot Landaas.

Het Rijksarchief Utrecht beschikt over een schets van het huis Rumelaar (nr. 1762). We zien hierop een groot complex, bestaande uit een hoofdgebouw met twee verdiepingen en een dubbele zijgevel, een vrijstaand zeskante toren en een los poortgebouw. Bovendien liep er een zware gekanteelde muur langs het poortgebouw. Deze tekening komt uit de collectie Nidek; deze serie uit de omgeving van Amersfoort wordt als historisch nogal onbetrouwbaar gezien.

In de onderstaande tabel staan de bewoners van De Rumelaar.

Tabel 4.1: Bewoners De Rumelaar (bron: kasteleninutrecht.eu)

jaar	bewoner / eigenaar
1311	Jan, Riquin en Everd van Rumelare
1370	Gijsbrecht Buys
1377-1422	Willem van Rumelaer Zweders sone van Culenborch
1422-1453	Sweder van Rumelaar
1453-1478	Henric Valckenaer, getrouwd met Godstouwe Freys Van Dolre (koop)
1478-1484	Hendrik en Johan Valkenaar (zonen)
1484-1489	Godstouwe Freys Van Dolre
1489-1531	Hendrik van Valkenaar (in 1489 minderjarig)
1531-1573	Hendrik van valkenaar, getrouwd met Margaretha van Botbergen
1573-1589	Hendrik van Valkenaar (zoon)
1589-1620	Odilia Valkenaar (zuster)
1620-1624	Herman Valkenaar van Duykenburg (broer), getrouwd met Margaretha van Mathenesse
1624-1643	Herman Valkenaar (zoon)
1643-1659	Florentia Valkenaar (zuster), getrouwd met Otto van Gelder
1659-1666	Herman van Gelder (zoon)
1666	Vrouwenklooster te De Bilt (koop)
ca.1795-1798	Bernard Sluyterman
1798-1800	Philip de Halbritter
1800	Antony de Bijll
19 ^e eeuw	familie De Beaufort

Onderstaand een foto van een boerderij die voorheen op het plangebied zou hebben gestaan.

Afb. 4.10: Bron: www.kasteleninutrecht.eu

4.3 Cultuurhistorische en historisch-geografische elementen

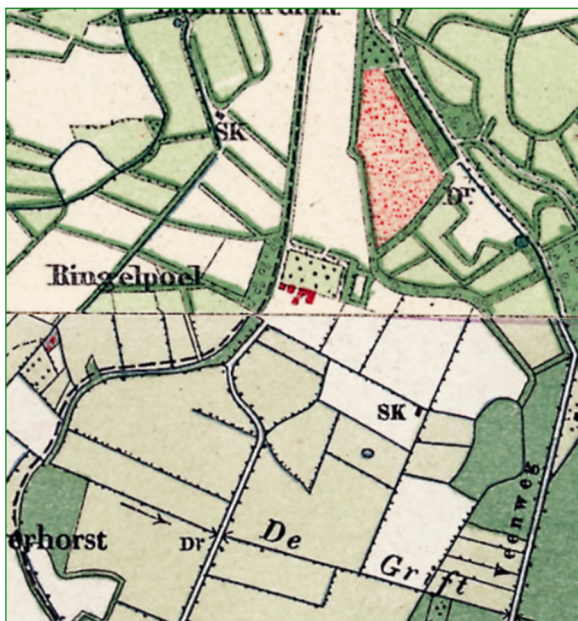
Op de onderstaande afbeeldingen is het plangebied op de topografische kaarten te volgen vanaf het midden van de 19^e eeuw. Hierbij verandert de bebouwing en inrichting binnen het plangebied geregeld.

Afb. 4.11: Halverwege de 19^e eeuw. Bron: topotijdreis.nl

Afb. 4.12: Rond het 3^e kwart 19^e eeuw. Bron: topotijdreis.nl

Afb. 4.13: Rond 1900. Bron: topotijdreis.nl

Afb. 4.14: Rond het 2^e kwart 20^e eeuw. Bron: topotijdreis.nl

De boerderij op afbeelding 4.10 zal in ieder geval zijn ingetekend op de topografische kaart uit het tweede kwart van de 20^e eeuw (afb. 4.14). Op basis van die foto lijkt de boerderij uit meerdere bouwfases te zijn ontstaan waardoor deze vermoedelijk ook (deels) zijn afgebeeld op de andere topografische kaarten. De bouwwerken op het erf of omliggende terrein veranderen wat betreft aantal en locatie door de tijd heen.

IKME

De Indicatieve Kaart Militair Erfgoed is geraadpleegd. Voor het plangebied en ruimere onderzoeksgebied heeft deze kaart geen relevante gegevens opgeleverd.

4.4 Archeologisch verwachtingsmodel

Het uitgevoerde bureauonderzoek heeft geresulteerd in de volgende gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied.

De archeologische verwachting voor alle perioden voorafgaande aan het gebruik en inrichting van terrein als kasteelterrein wordt voor dit plangebied (bebouwde deel / agrarisch bedrijfsterrein) laag geacht. De oorspronkelijke ondergrond en omgeving hebben in principe een verhoogde archeologische verwachting voor de vroege perioden van de prehistorie vanwege de aanwezige dekzandruggen binnen dit gebied. Binnen het plangebied is de verwachting echter dat de gronden waarin de eventueel aanwezige waarden voorkwamen, nadien al vele bodemroeringen hebben gekend. Binnen het terrein heeft namelijk een kasteelterrein gestaan met vermoedelijke waterpartij. Na het verdwijnen van het kasteel, is het plangebied in gebruik als boerenerf waarbij de inrichting nog al eens veranderde volgens onder meer de topografische kaarten. De verwachting dat er binnen het plangebied daartoe nog intacte prehistorische vindplaatsen worden aangetroffen of verstoord bij de toekomstige ingrepen lijkt daardoor klein.

De archeologische verwachting voor het aantreffen en verstoren van restanten gerelateerd aan het voormalige kasteelterrein is bij de beoogde toekomstige bodemingrepen, middelhoog tot hoog. Hoewel de precieze locatie van het kasteel niet duidelijk is, moet deze zich naar alle waarschijnlijkheid wel ter hoogte van het (bebouwde deel van het) plangebied hebben bevonden. Daarom kunnen binnen het plangebied nog resten daarvan in de ondergrond bevinden, evengoed van de boerderijen van nadien. De archeologische waarden kunnen bestaan uit muurwerken, bouw materiaal, (afval)kuilen, beer- of waterputten, restanten van de omgrachting of daaraan gerelateerde waarden, sporen van krijgshandelingen, resten van de huishouding, voedsel economie en een breed scala aan resten uit de materiele cultuur. De archeologische waarden kunnen direct vanaf maaiveld worden verwacht, tot mogelijk enkele meters onder maaiveld (in het geval van putten, voormalige waterpartijen, palen, etc). Vanwege de redelijk vochtig gronden ter plaatse wordt verwacht dat de conservering van de resten redelijk kan zijn gebleven, doch niet in de bovenste lagen. Mogelijk zijn de archeologische waarden (deels) verstoord door de bouw van de huidige woning, schuur en kelders.

5 Evaluatie en advies

5.1 Conclusie

Het plangebied heeft vermoedelijk deel uitgemaakt van het voormalig kasteelterrein De Rumelaar. Daarom is de verwachting dat bij de toekomstige bodemingrepen ten behoeve van de sloop en nieuwbouw nog resten daarvan kunnen worden aangetroffen en verstoord, hoog.

Vanwege het lange gebruik als kasteelterrein met een vermoedelijke omgrachting en nadien het gebruik als boerenerf (agrarisch bedrijf) met de vele wisselende inrichtingen en (graaf)activiteiten op de gronden rondom, is de verwachting op het nog kunnen aantreffen van intacte oudere archeologische waarden (periode prehistorie – romeinse tijd), laag. Het plangebied ligt wel in een dekzandruggengebied dat in principe een verhoogde verwachting heeft voor de vroege prehistorie.

5.2 Advies

Advies

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek wordt geadviseerd om de ondergrondse sloop van de bouwwerken op het terrein archeologisch te laten begeleiden. Ter plekke van de locaties van de nieuwbouw wordt geadviseerd eerst een proefsleuvenonderzoek uit te laten voeren voorafgaande aan de bouw indien de bouwwerkzaamheden dieper reiken dan 0,3 m beneden het maaiveld. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek kunnen de eventueel noodzakelijke vervolgstappen worden bepaald (door de bevoegde overheid).

Aan de hand van een proefsleuvenonderzoek kan gericht bepaald worden of er daadwerkelijk behoudswaardige archeologische waarden in de ondergrond voorkomen binnen dit voormalige kasteelterrein die bij de toekomstige ontwikkeling en bodemingrepen verstoord of vernietigd (zouden) worden. Met een booronderzoek kan hierover geen gefundeerde uitspraak worden gedaan. Op een voormalig kasteelterrein wijst een verstoorde bodemopbouw immers niet op een verder lage kans op het aantreffen van behoudswaardige archeologie.

Procedure

Bovenstaand advies en rapport is ter beoordeling voorgelegd aan de bevoegde overheid, de gemeente Woudenberg. Deze heeft via diens adviseur gereageerd op de conceptversie van dit rapport. De opmerkingen zijn verwerkt en nogmaals voorgelegd. De bevoegde overheid heeft beslist over de aard en invulling van eventueel vervolgonderzoek. Het advies om vervolgonderzoek uit te voeren wordt door het bevoegd gezag onderschreven.

Literatuur en bronnen

Literatuur

Bex, J., 2015. *Archeologisch onderzoek Gebiedsontwikkeling Maarsbergen, gemeente Utrechtse Heuvelrug*. Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek d.m.v. boringen – verkennende fase. Grontmij Archeologische Rapporten 1527. Grontmij Nederland B.V., Houten.

Bex, J., 2017. *Archeologisch onderzoek Natuurontwikkeling Veldhuizen te Maarsbergen, gemeente Utrechtse Heuvelrug*. Bureauonderzoek. Greenhouse Advies B.V., Huissen.

Bex, J., 2017. *Archeologisch onderzoek Natuurontwikkeling Ringelpoel, gemeente Woudenberg* Inventariserend veldonderzoek (IVO-O). Greenhouse Advies B.V., Huissen.

Centraal College van Deskundigen, 2016. Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 4.0. SIKB, Gouda.

E.H. Boshoven, G.H. de Boer & D. Bekius, 2010. *Gemeenten Renswoude en Woudenberg; een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart*. RAAP-rapport 2117. (concept op www.renswoude.nl). RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.

Fijma, P., 2017. *Archeologisch onderzoek Natuurontwikkeling Ringelpoel, gemeente Woudenberg, Bureauonderzoek*. Greenhouse Advies B.V., Huissen.

Nieuwehuis, W.H.M., 1995. *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*. Geschiedenis van Rumelaar, onder Woudenberg en Maarn, Historische cahiers van de Gelderse Vallei I - Woudenberg no. 1, 1996. NB: (bron: kasteleinutrecht.eu).

Databases, kaartmateriaal, websites en overig

- AHN.nl
- Archeologische beleid gemeente Woudenberg
- www.archeologieinnederland.nl
- Archis3 (AMK, bodem, geomorfologie, grondwatertrap, onderzoeksmeldingen en waarnemingen)
- www.beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- Atlas Nidek, Collectie Museum Flehite, Amersfoort
- Gemeentenatlas.nl
- Googlemaps.
- Kadaster – KLIC
- <http://pdokviewer.pdok.nl/>
- <http://www.kasteleninutrecht.eu/>
- Omgevingsdienst Utrecht loketkaart:
http://78.46.96.86/mdzou_basis/client/client.jsp?context=mdzou&guiconfig=mdzou ODrU
- <http://www.regiocanons.nl/utrecht/regio-eemland/woudenberg/kastelen/beeld-en-geluid/rumela>
- www.ruimtelijkeplannen.nl
- 't Schoutenhuis BV
- www.topotijdreis.nl
- http://www.utrechtaltijd.nl/bekijken/detail/woudenbergopdekaart_4958
- Het Utrechts Archief
- <https://nl.wikipedia.org/wiki/Rumelaar>

Bijlage 1: Overzicht archeologische perioden

Archeologische periode	Begin	Eind
Nieuwe tijd	Vanaf 1500	-
Middeleeuwen		
Laat	1050	1500
Vroeg	450	1050
Romeinse tijd		
Laat	270	450
Midden	70 na Chr.	270
Vroeg	12 voor Chr.	70 na Chr.
IJzertijd		
Laat	250 voor Chr.	12 voor Chr.
Midden	500 voor Chr.	250 voor Chr.
Vroeg	800 voor Chr.	500 voor Chr.
Bronstijd		
Laat	1100 voor Chr.	800 voor Chr.
Midden	1800 voor Chr.	1100 voor Chr.
Vroeg	2000 voor Chr.	1800 voor Chr.
Neolithicum		
Laat	2850 voor Chr.	2000 voor Chr.
Midden	4200 voor Chr.	2850 voor Chr.
Vroeg	5300/4900 voor Chr.	4200 voor Chr.
Mesolithicum		
Laat	6450 voor Chr.	5300/4900 voor Chr.
Midden	7100 voor Chr.	6450 voor Chr.
Vroeg	8800 voor Chr.	7100 voor Chr.
Paleolithicum		
Laat	35.000 voor Chr.	8800 voor Chr.
Midden	300.000 voor Chr.	35.000 voor Chr.
Vroeg	-	Tot 300.000 voor Chr.